Strnadlová, Zuzana

Češi a Karel Jiří Herloš (Herloszsohn) : k recepci Herlošova díla v českých zemích

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. V, Řada literárněvědná bohemistická. 1999, vol. 48, iss. V2, pp. [35]-48

ISBN 80-210-2347-3
ISSN 1213-2144

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/104774
Access Date: 03. 03. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
V 2, 1999

ZUZANA STRNADLOVÁ

ČEŠI A KAREL JIŘÍ HERLOŠ (HERLOSZSOHN)

K recepci Herlošova díla v českých zemích[1]

Během posledních let se v některých slovníkových příručkách a odborných publikacích[2] objevilo po delší odmlce jméno již téměř zapomenutého spisovatele, Čechoněmce Karla Jiřího Herloše (uměleckým jménem Karla Georga Reginalda Herloszsohna, zapisovaným též jako K. G. R. Herloßsohn), jehož historické románové cykly a novely se u nás těšily zvláště v 19. století velké oblibě. Přestože strávil pražský rodák K. J. Herloš (1802[3]-1849) většinu svého plodného[4] tvůrčího života v Lipsku, kde se usadil roku 1825, nikdy na svou rodnou zemi nezanevřel, ba naopak to byly právě české dějiny, z jejichž látkového rezervoáru často čerpal. Zvolil-li si v 19. století nějaký spisovatel (byť by žil i za hranicemi) námět svého díla z české historie, nemohlo jeho psaní uniknout pozornosti české vlastenecké společnosti, a tak začala být u nás recipována i tvorba Karla Herloše.

V následujícím přehledu nám ani tak nepůjde o Herlošův vztah k Čechům, popř. o konstruování obrazu Čechů a jejich dějin v jeho dílech. Naopak se chceme soustředit na opačný vztah: sledovat, do jaké míry byl Herloš brán v českých zemích v různých dobách na vědomí, jakým způsobem vstupoval do

1 Tato publikace vznikla za podpory grantového projektu CEZ: J06/98: 124100003 „Nadnárodní kontexty české národní kultury".

2 Bok, V. a kol.: *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských*. Praha 1987.
Kneidl, P.: *Pražská léta německých a rakouských spisovatelů*. Praha 1997.
Macura, V.: *Český sen*. Praha 1998.

3 Jan Herain (NP 1904, č. 253, 14.9.) doložil, že se Karel Herloš nenarodil 1.9.1804, jak se uvádí v Riegrově a Ottově Slovníku naučném, nýbrž v roce 1.9.1802. Tohoto zjištění se přidržuje i Masarykův Slovník naučný, na rozdíl od Slovníku spisovatelů německého jazyka a Kneidlových Pražských let německých a rakouských spisovatelů.

4 Herloszsohn, K.: *Gesammelte Schriften*, 12 Bd. Leipzig, Hannover, Altenburg 1836-1847; Herloš, K: *Veškeré spisy*. Praha 1863-1866; Herloš, K.: *Sebrané spisy*, 8 sv. Praha 1923-1930.

českého kulturního dění a jak byl českou veřejností hodnocen. Za relevantní materiál bereme nejen knižně publikované překlady Herlošových děl do češtiny (pro účel našeho článku nerozhoduje kvalita překladu, nýbrž četnost a výběr překládaných titulů), ale především zprávy o autorovi a jeho literární činnosti, jak se objevovaly v české publicistice, literární vědě a kritice.[5] Jsme si samozřejmě vědomi toho, že sebraný materiál představuje pouhý výsek možné recepce, která je sama o sobě mnohem širší a bývá úzce spjata jak s osobním vkusem, tak s dobovou módou.

Z časového hlediska lze vývoj herlošovské recepce u nás kontinuálněji sledovat zhruba od konce třicátých let 19. století do roku 1904. Počet zpráv zaregistrovaných v následujících letech je minimální, byť ještě ve dvacátých letech 20. století vycházela druhá vydání některých jeho obzvlášť populárních románů.[6] Rovněž odborná veřejnost se v průběhu 20. století v různých prodlevách vyjadřovala k možným souvislostem českého literárního vývoje s Herlošovou literární a publicistickou činností (bylo tomu tak v třicátých letech, intenzivněji v letech padesátých a šedesátých, sporadicky v letech devadesátých).

Tematicky se tato recepce sdružuje do těchto okruhů:

I. Upozornění na Herlošovu literární a publicistickou činnost ještě za jeho života;
II. Důsledné reflexe překladů jeho děl do češtiny (od jeho smrti roku 1849 v Lipsku zhruba do konce 60. let 19. stol.);
III. Informace o jeho životě a díle v souvislosti s výročím Herlošova narození či úmrtí, vytváření kultu Karla J. Herloše (od 70. let 19. století až do roku 1904);
IV. Pokusy o vystopování literárněhistorických souvislostí české literární produkce s Herlošovou publicistickou a literární tvorbou, jmenovitě s jeho historickou prózou (1904-1998).

I.

Přestože první dvě Herlošovy práce vyšly ještě v Praze (novely *Treue bis in den Tod*, 1820; *Eine Nacht in den Apenninen*, 1823), vzala česká kulturní veřejnost Herloše recepčně na vědomí, až když se prosadil v Lipsku jako redaktor zábavného listu *Der Komet*, jenž sám založil roku 1830 a vedl až do jeho zániku roku 1848/49, a když vydal politicko-satirický almanach *Mephistopheles* (Leipzig 1832), v němž oslavil svou českou vlast a burcoval bratry Čechy jako blanické rytíře ze spánku k novému životu.[7] Netřeba připomínat, že mladá generace Čechů tuto výzvu četla pod vlivem červencových událostí v Polsku

5 Údaje o časopiseckých příspěvcích do roku 1945 čerpáme z katalogu bibliografického oddělení Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze a z dalších odkazů, které se nám podařilo při různých příležitostech zjistit.

6 Viz pozn. č. 4.

7 Herloszsohn, K.: *Mephistopheles*. Leipzig 1833, s. 242.

s nadšením; mezi nimi i Karel Hynek Mácha.[8] O almanachu Mephistopheles a jeho přijetí našimi tehdejšími čtenáři neregistrujeme žádné zprávy. Reflektována byla pouze Herloszsohnova Kometa, psaná v obdobném politicko-satirickém duchu jako Mephistopheles. Čtenář se však o ní nedověděl žádné podrobnosti, neboť se její reflexe omezovaly na pouhé konstatování, že brzy vyjde.[9]

Časopisecké reflexe z třicátých let 19. století nebyly zdaleka s to obsáhnout vše, co se týkalo Herloše. Stranou zůstávaly různé narážky přímo v jednotlivých literárních dílech. Literární historik Karel Janský např. upozornil na aluze na tehdejší cenzurní zásahy obávaného cenzora Jana Zimmermanna v Máchově Dosloví ke Křivokladu.[10] Baba, která se hlučně modlí a skáče tak do řeči ostatním cestujícím v dostavníku, má zobrazovat cenzora Zimmermanna, jenž svými zásahy rovněž přerušuje vyprávění cenzurovaných autorů. Tím, že cestující právě hovoří o Herlošově Kometě, v níž cenzura zakazovala otisknout celé odstavce, je pozadí narážky jasné. Křivoklad vycházel od konce února do konce března 1834 na pokračování v Květech. Mezi čtenáři Květů se mohli najít tací, kteří věděli o zhoubném vlivu cenzury u nás a uměli takové Máchovy narážky adekvátně dešifrovat a pochopit jejich ironizující ražení. Že Mácha nebyl jediný, kdo o existenci lipské Komety věděl, usuzujeme ze Sabinových slov v jeho Vzpomínce: „[Herloš] vydával právě časopis *Komet* v Lipsku a přijímal příznivé články o Čechách do listu svého. Pocházely ovšem od českých spisovatelů a dávný přítel Herlošův, Alois Jelen, známý co skladatel českých písní, je tam zasílal, ač nepsal. Jelen tenkráte byl velmi liberální a horlivý národovec, jakých nemnoho tehdáž bylo."[11] I když Sabina o Herlošově publicistice referoval s odstupem třiceti let, představují jeho Vzpomínky pro naše zkoumání herlošovské recepce jednu z prvních nám známých zpráv o propojení českého literárního života s německy psanou lipskou publicistikou.[12]

Jiné zprávy o Herlošově německé publicistice nejsou sice doloženy, neznamená to však, že by se o Herlošovi nevědělo. Zájem české čtenářské obce vzbuzovala jiná Herlošova produkce, a tou byly jeho románové cykly, jež Herloš koncipoval a pojmenovával jako romantické obrazy z našich dějin: „Herloszsohn hat einen neuen Roman aus der böhmischen Geschichte bearbeitet, der an Interesse und Gediegenheit alle seine früheren Produktionen überbieten soll."[13] Takto formulovaná

---

8 Mácha, K.H.: *Literární zápisníky. Deníky. Dopisy.* In: Janský, K. a kol.: *Spisy Karla Hynka Máchy* (III). Praha 1972, s. 93.

9 „Vom neuen Jahr an erscheint der Herloszsohnsche Komet bei Reclam." In: *Bohemia* 11, 1838, č. 1, s. 3, 2.1.

10 Janský, K.: Tajemství Křivokladu. In: *Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie* (s V. Jirátem). Praha 1941, s. 13.

11 Sabina, K.: *Vzpomínka II.* In: Svoboda 2, 1868, č. 3, s. 78, 10.2. Také Sabina, K.: *Vzpomínky.* Vydal Miloslav Hýsek. Praha 1937.

12 O Kometě a almanachu Mephistopheles se Sabina zmiňuje již ve svém článku *Karel Herloš — nástin životopisný*, jenž vyšel jako doslov k třetímu svazku Herlošova románu *Valdštejnovi vrazi* (Praha 1862).

13 *Bohemia* 12, 1839, č. 36, 24.3.

zpráva počítala s čtenářským publikem, které již mělo s četbou Herloše zkušenosti, jinak by asi referent do informace o novém románu nezahrnoval srovnání s Herlošovou dřívější literární produkcí. Konvenční ráz těchto románových cyklů, jež se vyznačovaly čtivostí a líbivostí danou svižným vyprávěním o dobrodružstvích a lásce hrdinů, oslovoval především střední-měšťanskou vrstvu, která se dorozumívala a četla převážně německy, popř. francouzsky. O přízeň příslušníků této početné vrstvy začala již koncem dvacátých, intenzivněji pak v průběhu třicátých a čtyřicátých let svádět boj raná česká obrozenecká próza, v níž rovněž dominovala témata z naší historie.[14] Celkově však byla proti německým historickým románům v nevýhodě. Negativně působila i cenzura, která nepřála rozsáhlejším novelám a románům, obzvlášť když čerpaly z problémových období českých dějin, za jaké bylo považováno zejména husitství.[15]

Jak vyplývá ze Sabinova Nástinu životopisného,[16] byl Herloš v Lipsku známý již koncem dvacátých let především svými parodiemi na tehdy oblíbené Claurenovy povídky, které u nás vycházely ve dvacátých a třicátých letech česky v překladu Františka Bohumila Tomsy. Současně se ale věnoval románovému zpracovávání historických látek. Narůstající počet dalších a dalších románových svazků měly zprůhlednit Sebrané spisy (Gesammelte Schriften, 12 svazků).[17] Něco z Herloše si mohli německy přečíst i pražští čtenáři ročenky Libussa, již vydával Paul A. Klar a jež se už svým názvem hlásila k české mytologii. Zde mu byla vedle příspěvků jiných pražských Němců (Karla Egona Eberta a Alfreda Meissnera, kteří také čerpali náměty některých svých děl z českých dějin a pověstí) otištěna povídka Wanderlust.[18] Ročence Libussa, a tudíž i Herlošovi, věnoval pozornost i časopis Ost und West, který jí tímto získával další čtenáře.[19]

II.

Když po smrti Karla J. Herloše (1849)[20] zahájilo nakladatelství Jaroslava Pospíšila, poté i nakladatelství I. Leopolda Kobra vydávání českých překladů Herlošových románů s náměty převážně z českých dějin, mohly být motivace tohoto podniku dosti různorodé. Jednak si lze tento počin vykládat jako pro-

14 Zde mám na mysli především rané prózy V. K. Klicpery (Točník, 1827; Vítek Vítkovič, 1830; Věnceslava, 1834), J. K. Tyla (např. Rozina Ruthardova, 1839; Dekret kutnohorský, 1841), Prokopa Chocholouška (Templáři v Čechách, 1843) a J. J. Marka (Jarohněv z Hrádku, 1843; Mastičkář, 1845).

15 Denis, A.: *Čechy po Bílé hoře. Probuzení.* Díl druhý. Praha 1911, s. 134-137.

16 Sabina, K.: Karel Herloš. Nástin životopisný. In: Herloš, K.: Valdštejnovi vrazi. Praha 1862, s. 1-23. Také Sabina, K.: O literatuře. Praha 1953, s. 211-230.

17 Viz pozn. č. 4.

18 *Libussa.* Jahrbuch für 1842. Herausgegeben von Paul Alons Klar. S. 83-96.

19 *Ost und West* 6, 1842, č. 9, 35-36, 1.2.; Ost und West 8, 1844, č. 95, s. 388, 26.11. a č. 96, s. 391, 29.11.

20 *Pražské noviny* 1849, č. 270, s. 1078, 15.12.

myšlený obchodní tah, jímž by se vyhovělo na jedné straně poptávce příznivců lehčí četby, na straně druhé i propagátorům češtiny. Svou roli mohly sehrát i pohnutky politické. Literární činnost byla v letech 1848-1849 velmi bohatá; převážně z publicistiky byli čtenáři zvyklí na rozmanitost a aktuálnost. Poněvadž byla v padesátých letech soudobá domácí literární produkce načas utlumena, přišly na řadu překlady. Ty koexistovaly s domácí literární produkcí, která se obrátila k folklóru a české mytologii, aby čtenáře upozorňovala na jejich příslušnost k českému národu s bohatou kulturní tradicí.

Herlošovy romány sice byly „cizí", avšak jejich děj byl situován do slavné české minulosti, obzvlášť do období husitských válek a třicetileté války, která se před rokem 1848 objevovala v česky psané próze jen sporadicky.[21] Již v roce 1851 se ohlašuje, že „V skladu knih Pospíšilových v Praze vyšly novější dobou následující spisy: *Čechy od roku 1414-1424.* Historicko-romantický obraz ve dvou odděleních od K. Herloše (Herloszsohna). Vydáno od doktora Pichla. První oddělení: *Jan Hus*, ve dvou svazcích. Druhé odd.: *Jan Žižka*, ve dvou svazcích, *Poslední táborita aneb Čechy v 15. století*, ve dvou svazcích."[22] A pokračovalo se překlady dalších jeho románů: *Uhry roku 1444 a 1460* (ve čtyřech svazcích),[23] povídky *Černohorci*,[24] historicko-romantického obrazu *Venecián* (ve třech svazcích),[25] historické obrazy *Waldstein a jeho doba* (*Waldsteinova první láska*, *Dcera Piccolominiho*, *Waldsteinovi vrazi*).[26] V roce 1863 informují Národní listy své odběratele, že dosud přeložené Herlošovy romány budou doplněny překladem výboru z jeho povídkového cyklu *Svět a lidé*: „Herlošovy romantické obrazy ukončeny jsou sešitem devatenáctým, s nímž vydává se podobizna K. Herloše [...] všem odběratelům této sbírky co prémie zdarma. Zároveň však vyšel první sešit nové sbírky, výboru to povídek novověkých Karla Herloše pod názvem *Svět a lidé*. Herloš náleží k spisovatelům nejoblíbenějším u našeho obecenstva; lze tedy očekávati, že i tyto jeho práce hojného dojdou rozšíření, tím více, an překlad chvalně známého J. V. Jahna ručí nám za to, že věrně stlumočeny jsou všecky vnady a přednosti múzy Herlošovy."[27] Čtenáři jevili o spisy Karla Herloše nemalý zájem, protože již roku 1867 se v Národních

---

21 Např. Tylova historická povídka *Dekret kutnohorský* (1841) a román J. J. Marka *Jarohněv z Hrádku* (1843).

22 *Pražské noviny* 1851, č. 19, 23.1. Tehdy za odpovědné redakce V. J. Picka.

23 Jde o překlad Herlošova románu *Der Ungar* (Leipzig 1831-32). In: PN 1852, č. 132, 4.6. a č. 192, 14.8

24 V originále *Stephan Maly, der Montenegriner Häuptling* (Leipzig 1828). In: PN 1853, č. 51, s. 3, 1.3.

25 *Der Venetianer* (Leipzig 1829). In: PN 1854, č. 106, 5.5.; č. 123, 25.5.; č. 170, 21.7.; č. 199, 24.8. a č. 288, 6.12.

26 *Wallensteins erste Liebe* (Hannover 1844), *Tochter des Piccolomini* (Altenburg 1846), *Die Mörder Wallensteins* (Leipzig 1847). In: PN 1859, č. 285, s. 3, 2.12.; PN 1860, č. 163, 12.7. a č. 55, 4.3.

27 *Národní listy* 1863, č. 56, 8.5.

listech oznamuje, že „Herlošovy veškery spisy ilustrované[28] právě počaly vycházeti nákladem knihkupectví Kober [...]".[29] Kromě doposud vydaných titulů byly spisy obohaceny o román z jihočeských dějin pánů Rožmberků *Rosenbergové* (Rosenberger, Leipzig 1843) a o drobné povídky.

Kusé zprávy o vydávání nových knih měly vesměs informativní charakter a situaci na nakladatelském poli mapovaly především co do četnosti překladů a jednotlivých vydání. Došlo-li na hodnocení autora a jeho tvorby, nešetřilo se slovy chvály (obvykle se spisovatelovo jméno opatřilo atributy jako „náš výtečný", „nejoblíbenější", „výborný" etc.). Taková krátká novinová sdělení, která se na první pohled jeví jako laciná reklama knihkupců a nakladatelů, byla neodmyslitelnou součástí žurnalistického stylu dané doby. Nelze si však od nich slibovat věrné a pokud možno nezaujaté vystižení stavu na trhu překladů.

Našli se však přispěvatelé, kteří cítili potřebu se nad tou nadúrodou všemožných překladů z jiných jazyků zamyslet, kriticky ji zhodnotit. Otázkou smyslu překládání děl cizích literatur do češtiny se zabývá i autor článku v Pražských novinách *Stručný přehled nejnovějších beletristických překladů.*[30] Společným jmenovatelem jeho požadavků na původní i překládané dílo je přínos národu. Přeložené dílo má národ obohacovat „o nová seznání pravdy u vědomí národů", či v něm alespoň vzbuzovat „[...] uznání všeobecnosti každé pravdy: horlivé pak účastenství bude známkou citu, kterým se národ seznal býti národem mezi národy". O „nová seznání pravdy u vědomí národů" se v dané době usilovalo překlady vědeckých a klasických děl, která na čtenáře kladla vyšší nároky, zatímco o „uznání všeobecnosti každé pravdy" etc. u nás usilovala konvenční literatura, jejíž čtenáře měla překladová literatura oslovovat. Na překladatele, literární kritiky, ale i na nakladatele nahlíží autor článku jako na spoluzodpovědné tvůrce jazyka a literatury. Jmenovitě literární kritika je dle autora jakýmsi „teploměrem literatury", „svědomím národu"; právě ta by měla podporovat původní tvorbu českých autorů tím, že nad výtvorem nemávne rukou, ale naopak poslouží autorovi konkrétní, dobře míněnou radou a neodkáže hned čtenáře na vyspělejší díla jiných literatur, ať už přeložená či nikoli.

Nelze si nevšimnout pisatelovy rozkolísanosti v posuzování — jako by hledal recept na vyřešení stagnace v naší literatuře po roce 1848. Na jedné straně nic nenamítá proti překládání kvalitních cizích děl, neboť to znamená odložit originál a číst česky, na druhé straně si přeje, aby i domácí česká literatura měla své hodnoty, jež by naopak měly být překládány do jiných jazyků. Jako by autor článku částečně lpěl na tom, aby se pokračovalo v Jungmannově usilování o exkluzivní literaturu v naší mateřštině, zároveň si ale byl vědom rozmachu česky psané literatury v třicátých letech, a zejména pak české publicistiky během revolučního období. Sám se tak snažil vyřešit téměř neřešitelné: kde vzít

28 Ilustrovány byly českým malířem Antonínem Königem.

29 *Národní listy* 7, 1867, č. 252, s. 3, 12.2.

30 Veškeré následující citace bez odkazu viz *Pražské noviny* 1852, č. 2, s. 2-3, 2.1.; č. 3, s. 1-2, 3.1.; č. 4, s. 2, 4.1., č. 5, s. 1, 6.1. č. 6, s. 1-2, 7.1.

ona náročná díla v češtině, když většina schopných literátů-publicistů byla uvězněna a zbývající se stáhli do úřadů a vědeckých pracoven? Zkušenosti z revolučního literárního života se u něj přetavily v nárok na „pravdivé vykreslení života jak obecního, tak soukromného doby oné, kterou byl předmětem svého vypravování učinil [...]". Tímto nárokem by měla být poměřována jak původní soudobá, tak překládaná produkce. Zaváněl-li nějaký překlad zvláště látkovým novátorstvím, jak tomu bylo s překladem *Věčného Žida* od Eugena Suea, bylo třeba ho rychle odsoudit, aby se u nás nerozšířilo nic, co by na českého čtenáře nepůsobilo dobře: „Vůbec to na skřipec natahování zvědavosti čtenářovy, to zbytečné unavování, ta babylonská zamotanost děje a zmítání fantazií, může jen předrážděné nervy francouzského čtenářstva dráždit: na zdravé a čilé nervy Čecha a vůbec Slovana to vše působí co skutečný jed."

Je pochopitelné, že rozhlížel-li se recenzent po vlastních řadách tvůrců historické prózy,[31] kteří by byli s to jeho požadavkům dostát, nenašel mezi jejich díly „opravdivého národního českého románu, jenž by pravdivý obraz národu samého před oči stavěl [...]". A ačkoliv se nezřekl svého názoru, že je třeba podporovat původní, domácí českou produkci a nezahlcovat trh překladovou literaturou, musel uvítat překládání Herlošových románů u nás, protože nebylo lze je nepochválit — o české historii pojednávaly „věrně" a překladatel Dr. Pichl „dostál úloze své, jakož se bylo nadíti".[32]

Zatímco autor *Stručného přehledu nejnovějších beletristických překladů* zformuloval, jakými kritérii by měly být překlady a další soudobá produkce poměřovány, jinak zhodnotil téhož roku situaci na literárním trhu Jakub Malý v článku *Přehled literární činnosti Čechů od r.1848 až do nynější doby*: nezavrhuje překladatelskou explozi po r. 1848 jako něco povrchního, náhražkového, ale její přínos spatřuje v tom, že byla a jsou žádána a tím pádem i čtena cizí díla v češtině; jako příklad uvádí zájem mimo jiné i o Herlošovy historické romány v češtině. Nemluví o úpadku české literatury po r. 1848, podle něj „na místě horečky nastala střízlivost" a „pominulo panování prostřednosti".[33]

Stručný přehled nejnovějších beletristických překladů a článek Jakuba Malého jsou pro nás prvními zaregistrovanými pokusy o zhodnocení literárního života po roce 1848 a odrážejí vcelku svízelnou situaci: horlivé překládání sice nemohlo zastoupit skomírající domácí produkci, napomáhalo však překlenout tvůrčí vakuum po r. 1848. Stáhla-li se většina pěstitelů národní literatury, kteří zůstali na svobodě, do ústraní, nezbývalo nakladatelům než se zaměřit na překlady. Herlošovy romány vyhovovaly nárokům na překládanou prózu, neboť svým zaměřením na české dějiny podporovaly národnostní cítění („Ano, k národu samému se obrať, s ním ve spolek vejdi, v jeho srdci utkvi a okusiv nejtajnější, nejryzejší krve jeho, [...] staneš se — usmála-li se na tebe múza již

---

31 Autor článku jmenuje práce Jana z Hvězdy, Tylovu *Rozinu Ruthardovu* a Chocholoušovy *Templáře v Čechách*, *Všeobecné rukojemství* aj.

32 Viz pozn. č. 33.

33 *Časopis Českého muzeum* 26, 1852, IV, s. 24.

v kolébce — pěvcem dobrým, jejž milují bozi."[34]). Tím, že se ohlížely do historie, zprostředkovávaly dobovým čtenářům obraz vztahu svých předků k vlasti, národu a nepřímo je vybízely, aby se tímto obrazem nechali aktuálně inspirovat. Právě touto orientací prošlapávaly Herlošovy románové cykly z českých dějin — navzdory své konvenčnosti — cestičku hodnotným dílům domácí produkce, jež se zmíněné devizy rovněž přidržovala.

III.

V šedesátých letech 19. století se mohlo zdát, že česká vlastenecká společnost již splnila všechny závazky vůči svému oblíbenému autorovi K. Herlošovi tím, že se postarala o vydání jeho spisů v češtině: „Spisy Herlošovy přijaty jsou od českého obecenstva s velkou oblibou, Čechové se k nim skutečně hlásí jako ku jmění vlastnímu, neboť jsou Herlošovy spisy naskrze provanuty ryze českým duchem. Vydavatelé praví, že „plní slib daný zvěčnělému krajanu, jehož nejvroucnějším přáním bylo, aby milované vlasti z děl jeho alespoň nějakého požitku se dostalo a on u svých v známost vešel a v milé paměti zůstal."[35] Sice se už plánovalo druhé vydání jeho románů, avšak o zachování památky na Herloše v místě jeho úmrtí se nikdo z Čechů nezasazoval. Jako by si Češi vybrali starost o jeho literární pozůstalost a Čechům v zahraničí přenechali péči o Herlošův hrob. Češi z Lipska se 26 let po smrti začali zajímat o vzpomínku na spisovatele Karla Herloše, autora historických románů zejména z českých dějin tak, že se zavázali k vybudování důstojného pomníku na lipském hřbitově a k trvalé péči o jeho hrob. Taková akce lipského československého spolku „Václav" vyžadovala finanční podporu, a tak došlo i na vlastence z Čech, kteří byli během roku 1876 opakovaně osloveni, aby přispěli: „Československý spolek *Václav* v Lipsku slavně předsevzal sobě, že chce po všechny časy být strážcem hrobu Herlošova, nemá-li se však stráží ztracenou stát, musí se mu dostati podpory z vlasti [...]. Národ, který ctí své dobrodince, ctí sám sebe!"[36]

Když byl 27. srpna 1876 slavnostně odhalen pomník na lipském hřbitově, přinesly o tom Národní listy několik zpráv. Vyplynulo z nich, že celý podnik finančně podpořily zejména zahraniční československé spolky (*Zašumavan* z Řezna, *Husité* z Brém, *Vlastimil* z Drážďan),[37] z české strany se však žádná pomoc nedostavila. Kriticky se k tomuto přezírání autora u nás jinak bezesporu čteného, vydávaného vyjádřil i Jan Neruda ve fejetonu z 10. června.[38] Ve svém fejetonu se Neruda snaží pojmenovat Herlošův přínos české literatuře: „[...] ale dovedl někdo z romanciérů Čechů posud s takým nadšením přilnout k velkým

34 Viz pozn. č. 33.

35 *Čas* 1861, č. 124, 25.5.

36 *Národní listy* 1876, č. 99, s. 5, 9.4.

37 *Národní listy* 1876, č. 273, s. 2, 3.10.

38 *Národní listy* 1876, č. 160, s. 1, 11.6.

dějinným postavám českým jako on a opatřit jim jako on tak velkého uznání v cizině? Neměl Herloš svými spisy nesmírný vliv i na samou mladou generaci českou, budě v ní národní pýchu a nadšení?"[39] Zároveň ale vytýká vlastencům, že podobně ignorují i své vlastní autory historických románů: „Arci — jsou příklady ještě bližší. Také ‚český Herloš', výtečný náš Chocholoušek spočívá již třináct let v hrobě a na hrobě tom není posud ani kaménku. [...] Jediný prapor kteréhokoli českého spolku učinit o polovičku skromnější a méně nákladný a zbytek by stačil úplně na pěkný pomník. Nemohla by *Umělecká beseda* učinit alespoň něco a zasadit alespoň v Praze desku na dům, kde Chocholoušek žil?"[40]

Byla-li šedesátá a sedmdesátá léta obdobím vytváření kultů spisovatelských osobností, které se na literárním životě intenzivně podílely zejména ve třicátých a čtyřicátých letech (J. Jungmanna, K. H. Máchy, J. K. Tyla, K. Havlíčka, B. Němcové),[41] byl nezájem českých vlastenců o udržování Herlošovy památky dosti překvapivý. Neruda viděl důvod v jakési typicky české „zabedněnosti", jíž bylo vlastní o ledasčem povídat, ledasčemu jen přihlížet, a nic konkrétního pro druhé nedělat.[42] Jiný přispěvatel Národních listů toto konání označil jako „doklad k obecnému úpadku a ochablosti veřejného českého života".[43] Nemáme v úmyslu podat rádoby jednoznačné odůvodnění postoje Čechů vůči krajanovi a pouštět se tak do psychologických a sociologických spekulací. Přesto je jisté, že se Herloš těšil v českých zemích velké popularitě hlavně díky tomu, o čem psal. V dobách usilování o národní literaturu mohl Herloš svou orientací na česká témata posloužit jako vzor pro své potenciální následovníky, za něž byli pokládáni zejména Prokop Chocholoušek[44] a Jan Jindřich Marek (Jan z Hvězdy), jehož *Jarohněv z Hrádku* byl srovnáván s Herlošovým *Posledním táboritou*.[45] Jaké bylo jeho pojetí a hodnocení Čechů a jejich akceschopnosti v domácích dějinách, bylo pro českou vlasteneckou veřejnost druhořadé, zásadní byla ona orientace na český národ. Již samotné češství v jeho díle totiž stačilo, aby vše od Herloše bylo chápáno jako projev sympatií z německého prostředí ke všemu českému. Herlošovská recepce u nás si tak z Herloše přivlastňovalo to, co jí momentálně zapadalo do vlastní koncepce domácí literární produkce a co by mohlo v lidech utvrzovat národnostní cítění, a to i ve smyslu politickém. Nevadilo ani to, že Herloš psal navzdory svému českému původu německy. Pro tento

---

39 Ibid.

40 Ibid.

41 Macura, V.: *Český sen*. Praha 1998, s. 97.

42 „Stojíme na prstech, díváme se, co se děje tam dole /tzn. v Srbsku, Černé Hoře a Turecku/, a při tom je arci přirozeno, že nevidíme, co se děje u nás. /.../ Svatodušní svátky by mohly být padesátkrát za rok, svatý duch by se mohl ob den snést na hlavy naše, my Čechové zůstanem chvalně zabedněni nadál." In: *Národní listy* 1876, č. 160, s. 1, 11.6.

43 *Národní listy* 1876, č. 243, 3.9.

44 Viz názor Jana Nerudy, pozn. č. 40, a autora článku *Stručný přehled nejnovějších beletristických překladů*, pozn. č. 33.

45 *Pražské noviny* 1853, č. 285, s. 3, 2.12.

fakt se v mnoha reflexích shromažďují téměř omluvné důvody: „Herloszsohn psal sice německy, poněvadž za jeho mládí česká beletristická literatura téměř ladem ležela, psalť ale s největším nadšením o předmětech českých i psal o nich v duchu českém."[46] Obdobně Herloše představil Karel Sabina ve svých Vzpomínkách[47] a také Ottův Slovník naučný.[48]

Přestože se Herlošovi u nás ani nestavěly pomníky, ani se neorganizovaly slavnosti na jeho počest, psalo se o něm v jakémsi obřadném, až kultovním duchu; obzvlášť výročí jeho narození či úmrtí skýtala vhodnou příležitost k tomu, aby se poukázalo na Herlošovy zásluhy, na jeho strádání v cizině, jemuž navzdory, anebo právě kvůli němu cítil potřebu se vracet alespoň ve svých textech do své rodné země. Vědomí vytváření určitého typu kultu potvrzuje i to, že jen během roku 1878 zasvětil Herlošovu odkazu hned tři přednášky Josef Barák.[49] Samotné Barákovo účastenství vybízí k hledání spojnic s jinými dobovými kulty, např. s kultem Františka Jaromíra Rubeše, jehož desáté výročí úmrtí Barák r. 1863 uctil přednáškou před jeho domem ve Skutči.[50] Byla to především služba národu, v níž Barák spatřoval největší Herlošův přínos, protože právě Herlošův osud horlivého zahraničního vlastence a oslavování české minulosti v jeho románech dokonale odpovídaly dobové představě pronárodní literatury.

IV.

Jak bylo řečeno v souvislosti s překládáním Herlošových románů do češtiny, objevovaly se již v 50. a 60. letech reflexe, které Herlošovo dílo zasazovaly do kontextu české historické prózy dané doby a odkazovaly na jeho následovníky.[51] Do konce 19. století registrujeme jediné dva pokusy o syntetizující pohled na Herlošovo dílo: v rámci vzpomínky na J. K. Tyla psala roku 1878 o Herlošovi Eliška Krásnohorská[52] a roku 1899 věnoval Herlošovi pozornost Jan Krejčí v článku *Valdštejn v dramatické a románové poezii německé*.[53] Jan Krejčí se ve své studii soustředil na proměny recepce valdštejnovské historické látky v německé literatuře od 17. až do konce 19. století; Herlošovy romány *Valdštejnova první láska*, *Dcera Piccolominiho* a *Valdštejnovi vrazi* interpretuje pouze v kontextu německé literární produkce, a to jako stopu vlivu Schillerova dramatu *Valdštejn* a dále pak jako možné východisko zpracování této látky v díle Heinricha Laubeho.

---

46 *Lumír* IV, 1854, č. 36, s. 863, 7.10.

47 Viz pozn. č. 12.

48 *Ottův Slovník naučný*. Díl jedenáctý. Praha 1897.

49 *Národní listy* 1878, č. 67, s. 2, 15.3.; č. 164, s. 2, 6.7.; č. 280, s. 2, 20.11.

50 Macura, V.: *Český sen*. Praha 1998, s. 97.

51 Viz poznámky č. 33, 40, 48.

52 *Osvěta* 8, 1878, č. 6, s. 455.

53 *Český časopis historický* 5, 1899, č. 5, s. 290-311.

Na rozdíl od této práce vycházela Eliška Krásnohorská především z kontextu česky psané literatury a na výše zmiňované kritické reflexe navázala otázkou: „[...] proč nadaný, básnický Chocholoušek nižádným svým spisem, ani svými obrazy jihoslovanskými, nezískal si populárnosti a sympatie v obecenstvu tou měrou, jako Tyl svými povídkami historickými i modernímí a svým Posledním Čechem." A k této otázce přidružuje ještě podotázku: „[...] maně přibírám k oněm dvěma spisovatelům ještě třetího, a sice spisovatele německého, jejžto však vedle Tyla lze nazvati nejpopulárnějším v oné době spisovatelem českým: míním Herloše, neboť naskytuje se mi otázka, proč Chocholoušek, jenž svým romantismem tak mnohonásobně spříbuzněn je s tímto Čechoněmcem, nikdy neopanoval svými spisy čtenářstvo české tou měrou jako Herloš."[54] Přestože autorka ocenila Herlošův zápal, s jakým vylíčil romantický živel českých dějin, „zmocnil se ho arciže bez velikých skrupulí svou hravou fantazií novelistickou", musel z této trojice vyjít vítězně J. K. Tyl: „[...] Tyl pak, v ohledu etickém vysoko nad Herloše vynikaje, viděl v minulosti i přítomnosti život svého národa a zmocnil se obou s veškerým zápalem vlasteneckého srdce". Pro výsledek srovnávání bylo totiž zásadní, že Tyl konkrétně přispěl k prosazení národní literatury: svá díla psal na rozdíl od Herloše česky a uměl stejně jako na divadelním jevišti zaujmout tím, že se zaobíral aktuálními otázkami českého člověka a vycházel přitom z každodenní zkušenosti i tehdy, když umělecky zpracovával historickou látku. „U Herloše tedy přirozený proud obrazotvornosti, u Tyla pravda života a přesvědčenosti strhly k sobě mysl čtoucích." Naproti tomu Chocholouškovi Krásnohorská vytýká nedostatek *„původní* síly plastického tvoření, vyumělkovanost, cizí vzory."[55] To, že Krásnohorská považovala Tylův společensky aktivní literární projev za hodnotnější než Chocholouškův a Herlošův, souviselo s její koncepcí umění, které podle ní mělo více vycházet z domácích kulturních hodnot a neupínat se tolik k cizím vzorům. Těmito hodnotícími soudy z konce 70. let potvrzovala Krásnohorská i svou spřízněnost s názory ruchovců.

Studie E. Krásnohorské signalizovala v sedmdesátých letech 19. století změnu recepce Herloše u nás. Přestože se až do roku 1904, kdy uplynulo sto let od jeho (domnělého) narození, nadále věnovala pozornost Herlošovým výročím, přestalo být třeba dovolávat se Herloše jako možného vzoru pro českou historickou prózu. V té době již začali Alois Jirásek a Václav Beneš Třebízský publikovat svá díla v dobových časopisech (např. v Lumíru, Osvětě, Zvonu, Zlaté Praze) a výrazně tím přispěli k renesanci žánru historické prózy v české literatuře 19. století.

Zájem literárních historiků o Herloše a jeho možný vliv na českou literaturu druhé čtvrtiny 19. století vzrostl až ve třicátých let 20. století. Těžištěm badatelského zájmu však nebyly historické románové cykly, nýbrž Herlošova publicistická a redakční činnost. Herlošovo jméno začalo být zmiňováno v souvislosti s dvěma osobnostmi české literatury té doby: s Josefem Jarosla-

54 *Osvěta* 8, 1878, č. 6, s. 455.

55 Veškeré citace viz pozn. č. 57.

vem Langrem a K. H. Máchou. J. J. Langer poslal do Herloszsohnovy Komety své *České lesy*. Zde byl text dne 19. července 1831 otištěn v německém překladu. Roku 1831 vyšly České lesy v V. svazku Čechoslava, obě uveřejnění se však od sebe lišila tím, že přeložený text v Kometě (*Die böhmischen Wälder*) obsahoval komentář s ironickými narážkami na neschopnost cenzora Zimmermanna, jenž prý musel být docela opilý, když Langrovu textu udělil své „imprimatur".[56] O této události hovoří i Jaroslav Pasovský v monografii *Život Máchův*,[57] zmiňuje se i o německém překladu básně v Kometě. Herloszsohnovo jméno zde rovněž zaznělo, tentokrát v souvislosti s almanachem Mephistopheles, jehož četbu si Mácha zaznamenal. Pasovský vyslovil též domněnku, že pod vlivem četby Mefistofela vznikla Máchova báseň *V chrámě*.[58]

Již zmiňovaná studie *Tajemství Křivokladu*[59] a poznámky Karla Janského v kritickém aparátu *Díla Karla Hynka Máchy* (III) daly v 50. letech podnět francouzskému bohemistovi Henri Granjardovi k úvahám o možné Máchově inspiraci četbou Herloszsohna.[60] Granjard se pokusil doložit herlošovskou stopu v Máchových básních *Hoj, byla noc!*, *Hrobka králů a knížat Českých*, *Cesta z Čech*, *Duše nesmrtelná*, ve zlomku dramatu *Král Frydrych* a v próze *Návrat*,[61] vycházeje jednak z Pasovského, jednak z Janského knihy *Karel Hynek Mácha. Život uchvatitele krásy*.[62]

V roce 1959 se ke vztahům Herloš-Mácha vrátil Felix Vodička studií *Mácha jako literární kritik*.[63] Vodička se odvolával na poznámku ve Vzpomínce II, v níž Karel Sabina tvrdí, že K. H. Mácha psal v třicátých letech literární kritiky a prý je otiskoval v lipském německém listu *Der deutsche Planet* (redaktorem byl Julius Seidlitz): „R. 1834 mu nabídnuto bylo vydávání zvláštního německého listu v Lipsku *Der deutsche Planet*. Přijav nabídnutí, zamýšlel podáváním zpráv o Čechách a zvláště o literatuře české listu svému dodati jakés zvláštnosti a novoty. Pokus se jen částečně zdařil, jelikož vše na ochotě českých zpravodajů záleželo, ti však nemnoho německy psali. Mezi jinými tam psal též K. H. Mácha o české poezii."[64] Přes veškeré snažení literárních badatelů se ovšem nepo-

---

56 *Der Komet* 1831, II, č. 114, s. 910-912. Také článek Josefa Peška *Herloszsohnův časopis Der Komet a Jaroslav Langer*. In: LF 39, 1912, s. 257-262. Viz v této souvislosti i studii Karla Krejčího Langrovy „České lesy" ve světle úředních dokumentů. In: LF 57, 1930, s. 209n.

57 Pasovský, J.: *Život Máchův*. Praha 1935, s. 88-89.

58 Pasovský, J.: *Život Máchův*. Praha 1935, s. 91-92.

59 Janský, K.: Tajemství Křivokladu. In: *Tajemství Křivokladu a jiné máchovské studie*. (s V. Jirátem) Praha 1941.

60 Granjard, H.: *Herloszsohn et Mácha*. In: Revue des études slaves 30, 1953, s. 49-57. A dále kniha téhož autora *Mácha et la renaissance nationale en Bohême*. Paris 1957.

61 Granjard, H.: *Herloszsohn et Mácha*. In: Revue des études slaves 30, 1953, s. 50-56.

62 Janský, K.: *Karel Hynek Mácha. Život uchvatitele krásy*. Praha 1953.

63 Vodička, F.: *Struktura vývoje* (Druhé, rozšířené vydání). Praha 1998, s. 325-347.

64 *Svoboda* 2, 1868, č. 3, s. 78, 10.2. Též Sabina, K.: *Vzpomínky*. Praha 1937, s. 27-8. Vydal M. Hýsek.

dařilo prokázat nic jiného, než že Mácha o existenci různých německých časopisů věděl, jak koneckonců uvedl i v Dosloví ke Křivokladu.

Badatelský zájem o Máchovo dílo sice pokračoval i v dalších letech, avšak k tématu Herloszsohn a Mácha se, jak se zdá, nic nového nezjistilo. V devadesátých letech se na Granjardovy doklady provázanosti Máchova díla s Herlošovým odvolala Růžena Grebeníčková v polemice s Josefem Kroutvorem,[65] aby ho poučila o souvislostech Máchovy Cesty z Čech s Herloszsohnovým almanachem Mephistopheles. Také Vladimír Macura zahrnul do svého Českého snu zmínku o Herlošovi; v rámci reflexe blanické pověsti upozornil na Herlošův román *Fünf Hundert von Blaník*.[66] Dokladem Macurova přehledu o Herlošově tvůrčí činnosti budiž i jeho článek *Božena Němcová jako encyklopedistka*,[67] v němž uvažuje o možné inspiraci „ženské encyklopedie" desetisvazkovým německým *Damen Conversations Lexikon* (Lipsko 1834-1838) vydávaným Karlem Herlošem-Herloszsohnem. Že české vlastenky skutečně věnovaly Herlošovi pozornost, vyplývá i z přetisku údajných Herloszsohnových výroků o Češkách v beletristickém a módním ženském časopise Lada: „Výtečný již zesnulý románopisec Herloszsohn (Herloš) vyjadřuje se následovně o Češkách: Češky jsou známy co krásné. Nádherné postavy, svěží květoucí obličeje, temné hedvábné vlasy, úplň a vděky forem a jmenovitě líbezná ústa s řadami perel vyznačují je před jinými. Jsouť důvtipné, blouznivé, mocné a ohnivé v lásce. Dobré manželky a laskavé matinky svých dětí, jež obyčejně samy kojí. Jsouť spanilomyslné a zmužilé — v mnohé plápolá ještě duch oné rekovné Amazonky — Vlasty".[68]

Výše zmiňované texty Růženy Grebeníčkové a Vladimíra Macury upozorňují na dosud neprobádané vztahy mezi českou, rakouskou a německou kulturou. Zvláště Grebeníčková si byla vědoma toho, že nebyla dosud věnována dostatečná pozornost propojení literární a publicistické činnosti českých emigrantů v Lipsku především s vídeňskou a pražskou publicistikou,[69] ale i s ostatním literárním životem v zemích habsburské monarchie. Poněvadž v devadesátých letech našeho století opět vzrostl zájem o česko-rakousko-německé kulturní kontakty, lze doufat, že skeptický dovětek Růženy Grebeníčkové adresovaný odborné veřejnosti „[...] že nestojí za to zabývat se podobnými úlety" nebude mít do budoucna své opodstatnění.

---

65 *Literární noviny* 1995, č. 42, s. 7. 19.10.

66 Macura, V.: *Český sen*. Praha 1998, s. 17.

67 *Česká literatura* 2, 1998, s. 123-133.

68 *Lada* 2, 1862, s. 160.

69 Grebeníčková ve své polemice nastínila živé kontakty Herlošovy Komety s listem Der Adler, který ve třicátých letech vydával ve Vídni Gross-Hoffinger. Oba muži se znali z Lipska, kam emigrovali. Než se Gross-Hoffinger z emigrace vrátil do Vídně, vydával v Lipsku časopis Austria, jenž byl jako Der Komet otevřen různým přispěvatelům z českých zemí.

DIE TSCHECHEN UND KAREL JIŘÍ HERLOŠ (HERLOSZSOHN)
Zur Rezeption des Schaffens von Herloš in den böhmischen Ländern

Die literarische und publizistische Tätigkeit des nur auf deutsch schreibenden K. J. Herloš, der unter dem künstlerischen Namen Herloszsohn auftrat, stand während des 19. Jahrhunderts in engem Kontakt mit dem Kulturleben in den Ländern der habsburgischen Monarchie. Der Schwerpunkt Herloszsohns Schaffens lag sowohl in seiner Redaktionsleitung der von ihm in Leipzig herausgegebenen Zeitschrift *Der Komet* (1830-1848/9) und ihr ähnlich satirisch ausgerichtetem *Almanach Mephistopheles* (Leipzig 1833), als auch in seinen umfangreichen historischen Romanen, deren Stoff er meistens der böhmischen Geschichte entnahm. In diesem Aufsatz skizzieren wir, inwieweit und auf welche Art und Weise Herloszsohns Schaffen im Laufe des 19. und 20. Jahrhunderts in unserer Publizistik und später auch in fachkundigen wissenschaftlichen Arbeiten rezipiert wurde, und versuchen daraus entsprechende literaturhistorische Folgerungen zu ziehen. Die Rezeption scheint sich in vier thematische Bereiche zu gruppieren: I. Referenzen über Herloszsohns publizistische und literarische Tätigkeit noch während seines Lebens; II. Präzise Reflexionen über die ins Tschechische übersetzten Romane (1849-60er Jahre); III. Biographische Angaben über Herloszsohn anläßlich seines Jahrestages, Herloszsohn-Kult (70er Jahre — 1904); IV. Literaturhistorische Versuche, Herloszsohns Schaffen mit der tschechischen Literaturproduktion zu vergleichen und in Zusammenhang zu bringen (1904-1998). Das Ziel unseres Artikels besteht darin, aufgrund der Rezeption Herloszsohns Schaffens auf den engen Zusammenhang zweier sich sehr naheliegenden Kulturmilieus (des deutschen in Leipzig, des tschechischen in den böhmischen Ländern) aufs neue aufmerksam zu machen.